

DÜNYA DİLLERİNDE GÜNEŞ ÇİÇEĞİ OLARAK ADLANDIRILAN BİTKİ TÜRKÇEDE NEDEN AYÇİÇEĞİ?

Yrd. Doç. Dr. Yusuf ÖZÇOBAN*

ÖZ: Bu çalışmada, halk arasında genellikle günün her vakti güneşi takip eden, ona yüzünü dönen ve güneşe benzeyen özelliklerinden dolayı “günebakan”, “gündöndü” gibi isimlerle anılan ayçiçeği bitkisinin yazı dilinde neden güneşle değil de ay ile ilişkilendirilerek “ayçiçeği” olarak adlandırıldığı üzerinde durulmuştur. Öncelikle “Köktürk, Uygur, Karahan...” gibi Türkçenin tarihî lehçeleri “ayçiçeği” için taranmıştır. Ardından Türkiye Türkçesinin tarihî sözlükleri taranarak ayçiçeği kelimesinin ilk olarak hangi sözlüklerde yer aldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Türkçe dışındaki diğer dillerde bu bitkinin nasıl adlandırıldığına da bakılmıştır. Ardından Türkçenin diğer lehçelerinde kelimenin hangi kavramla karşılandığı tespit edilmiştir. Kelimenin farklı kullanılan şekillerinin ortaya konulmasının ardından “ayçiçeği” kelimesinin yapısı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ayçiçeği, etimoloji, birleşik kelime, günebakan.

Why is it Called “Moon-Flower” in Turkish While it is Called Sun-Flower in Other Languages of World?

ABSTRACT: In this paper we try to find an answer to why the specific flower which turns its face to sun during all day and therefore is called in Turkish dialects *günebakan* ‘that which looks at the sun’ and *gündöndü* ‘that which turns at the sun’ is called *ayçiçeği* ‘moon-flower’ in standard Turkish. First, historical Turkic languages such as “Köktürk, Uygur, and Karahan ... ” were searched through for the word “ayçiçeği” (sunflower). After that, we have got thorough all the historical dictionar-

* Balıkesir Üni. Fen-Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. yozcoban@balikesir.edu.tr

ies of Turkish and wanted to find out in which dictionary the word has been used first. Then, we have looked at how this flower's name is used in other languages of world. We also have looked at other Turkic languages with regard to the usage of the word. Finally, we have worked on the morphological and phonological structure of the word *ayçiçeği*.

Key Words: sunflower, moonflower, etymology, compound word, günebakan

1. Ayçiçeği ve Kaynaklardaki Yeri

Ayçiçeği, *Türkçe Sözlükte* “1. Birleşikgillerden, sarı renkli çiçeği çok iri olan, yurdumuzda çok yetiştirilen bir bitki, gün çiçeği, günebakan, gündöndü (*Helianthus annuus*). 2. Bu bitkinin yağ çıkarılan ve çerez olarak da yenilen tohumu.” (2005: 157) olarak geçmektedir.

Türk Dil Kurumu tarafından 1928 yılında hazırlanmış ilk *İmlâ Lûgati*'nde ayçiçeği kelimesi bulunmamaktadır. Bu lügatte bulunmayan ayçiçeği kelimesinin lügat kolu çalışmalarıyla hazırlanan ilk *Türkçe Sözlük*'te yer aldığı görülmektedir. Sözlükte ayçiçeği kelimesi “ayçiçeği, -ni b.i. Birleşikgillerden, çiçeği çok iri, tabak şeklinde ve sarı renkte olan, tohumundan yağ çıkarılan ve memleketimizde çok yetiştirilen bir bitki. Buna çiçekleri güneşe doğru döndüğü için “günebakan” da denir.” (*Türkçe Sözlük* 1944: 45) şeklinde açıklanmıştır. Aynı sözlükte ayçiçeği ve günebakan adlandırmalarının yanında günçiçeği de ayçiçeği karşılığı olarak verilmiştir (*Türkçe Sözlük* 1944: 235).

“Ayçiçeği” için ilk taradığımız kaynaklar, Köktürk, Uygur, Karahan, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay gibi Türkçenin tarihî lehçelerine ait eserler olmuştur. Tarama yaptığımız bu eserlerde ve bu dönem eserleri üzerine Özlem Bayrak tarafından hazırlanmış olan “*Tarihî Türk Lehçelerinde Bitki isimleri*” adlı yüksek lisans çalışmasında “ayçiçeği” kelimesine rastlanmamıştır.¹ Yüksek lisans çalışmasında tespit edilen ayçiçeği kelimesi, araştırmacının da kaydettiği üzere Osmanlı Türkçesi dönemine aittir (Bayrak 2005:139).

¹ Türkçedeki bitki adları üzerine yapılan çalışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Kürşat Efe, *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Bitki ve Hayvan isimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Ü, Sosyal Bilimler Ens., Ankara 2012; M. Fatih Alkayış, *Türkiye Türkçesinde Bitki Adları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Ü, Sosyal Bilimler Ens., Kayseri 2007; Özlem Bayrak, *Tarihî Türk Lehçelerinde Bitki isimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü, Sosyal Bilimler Ens., Ankara 2005.

Ayçiçeği kelimesinin kökeni ve yapılış şekli için Türkçe etimoloji sözlüklerinden bazılarını da taradık. Bu bağlamda taradığımız Sir Gerard Clauson'un etimoloji sözlüğünde "ayçiçeği" ve türevleri (günebakan vb.) bulunmamaktadır. Aynı şekilde Andreas Tietze'nin *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*'nda da "ayçiçeği" kelimesine değinilmemiştir. Hasan Eren de *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde "ayçiçeği" kelimesine yer vermemiştir. Türk dili üzerine hazırlanmış olan bir diğer etimoloji sözlüğü E. V. Sevortyan'ın *Etimoloğičeskiy Slovar Tyurkskiĥ Yazıkov* adlı Rusça sözlüğüdür. Bu sözlükte de "ayçiçeği" yer almamaktadır.

Tuncer Gülensoy'un *Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde ay çiçeği=(günebakan) şeklinde ayrı yazılan kelime için "< ay+çiçek+i / gün (<kün)+e+bak-an, Kırg. Künkarama (<kün 'gün'+kara-'bakmak'+ma), Alt. Ayçeçek, künkuzuk" (Gülensoy 2007: 93) açıklamaları yer almaktadır. Gülensoy'un yaptığı bu açıklamada en dikkat çekici nokta Altay Türkçesinde var olduğunu yazdığı "ayçeçek" kelimesidir. Gülensoy'un burada ifade ettiği "ayçeçek" için Altayca sözlüğe baktığımızda bu kelimenin Türkiye Türkçesinde yer alan ayçiçeği ile ilgisinin olmadığı görülmüştür. Altayca sözlükte "ayçeçek" karşılığı olarak Rusça "Starodubka" (Baskakov 1947: 178) karşılığı verilmiştir. Bu kelimenin Latincesi "adonis vernalis"tir. Bu da görüntü itibariyle ayçiçeğini andıran ancak Türkiye'de yetişmeyen "sülün gözü, sarı sülün gözü" olarak karşılanan bir bitkidir.

İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*'nde ayçiçeğini "tr. ay ile fars. çeçek (çiçek)ten ay-çiçeği/ayçiçeği (günebakan)" (Eyuboğlu 1995: 55) şeklinde açıklamıştır. Ancak burada şunu ifade etmemiz gerekir ki *çiçek* kelimesi Farsça değil, Türkçe bir kelimedir.

XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan tarama yapılarak tespit edilen kelimelerden oluşan *Tarama Sözlüğü*'nde "ayçiçeği" kelimesine rastlanılmazken "günebakan" (Dilçin 1983: 103) karşılığının yer aldığı görülür.

Türkiye Türkçesiyle ilgili tarihî sözlüklerimiz içerisinde ilk sıralarda yer alan Şeyhülislâm Mehmet Esad Efendi'nin *Lehçetü'l-Lügat* adlı eseri 1844 yılında yayımlanmıştır. Bu eserde "ayçiçeği" kelimesi ile ilgili olarak şu açıklamalar yapılmıştır: "Arabîsi râ-i mühmelenin fethi mimin sükûnu yine râ-i mühmelenin feth ve meddi ahirde mim ile **remrâm**dır ve bâ-i muvahhidenin fethi râ-i mühmelenin sükûnu dâl-ı mühmelenin feth ve meddi ahirde nun ile **berdân** remrâm gibi ay çiçeğidir. Farisîsi gayn-ı mu'cemenin zammı dâl-ı mühmelenin sükûnu ahirde zâ-i mu'ceme ile **gudzdur**." (Kırkklıç 1999: 75). Burada görüldüğü gibi Esad Efendi keli-

me ile ilgili herhangi bir açıklamada bulunmamış; sadece kelimenin Arapça ve Farsçadaki karşılıklarını –yazılış ve okunuş şekilleriyle birlikte– vermiştir.

Mehmet Esat Efendi'nin ayçiçeği için verdiği karşılıklardan Arapça “remrâm”, Ahterî mahlaslı Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin Karahisârî'nin *Ahterî-i Kebîr* adlı eserinde, “Bilfeth envâ'-ı eşcârdan bir asl ağaçdır ve dahı yaz eyyâmında biten ot haşîşü'r-rabî' manasına” (Tuncer 2014: 450) şeklinde açıklanmıştır.

Bir diğer tarihî sözlük olan Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmânî* adlı eserinde “ayçiçeği” kelimesi için “ay çiçeği, günü çiçeği, abdüşşems” (Toparlı 2000: 29) açıklaması yer almaktadır. Ahmet Vefik Paşa, Mehmet Esad Efendi'den farklı olarak Türkçe madde başlarıyla dizdiği sözlüğünde kelimelere Türkçe karşılıklar vermiş ve böylece başta Şemsettin Sami olmak üzere birçok çalışmaya kaynaklık etmiş ve sahasında yol gösterici olmuştur (Toparlı 2000: XVII). Eserin ilk baskısı, 1876 yılında iki cilt olarak yapılmıştır.

Tarihî sözlüklerimiz içerisinde en gelişmiş olanı Şemsettin Sami'nin 1317 (Miladi 1899-1900) yılında hazırladığı *Kâmûs-ı Türkî*'dir. Sözlükte ayçiçeği kelimesi için “güneşe doğru dönen büyük ve uzun saplı çiçek, abdüşşems (Gün çiçeği dahi denilir.)” (Şemsettin Sami 1317: 60) kaydı bulunmaktadır. Şemsettin Sami'nin ardından 1330 (Miladi 1912) senesinde Türkçe lügat adını taşıyan ilk lügatin sahibi Mehmet Bahaeddin'in eserinde de ayçiçeği kelimesi bulunuyor. Sözlükte “ayçiçeği” için “daima yüzünü güneşe çeviren müdevver bir çiçek, gün çiçeği” (M. Bahaeddin 1330: 121) açıklamasına yer verilmiştir.

Ayçiçeğinin Farsça karşılığı için Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı* adlı eserinde “**âftâb-gerdek**; feth-i kâf-ı Fârisîyle. Kaya keleri ki Süryanîde hardun derler. Ayçiçeğine ve günebakan çiçeğine dahi denir.” ve “**âftâb-perest**; üç mevkide müstameldir: 1. Nilüfer çiçeği ki amme lüfer çiçeği derler. 2. Kaya keleri ki Mecusi dahi derler maruf canverdir. Süryanîde hardun derler. 3. Ay çiçeği ki günebakan dahi derler. Bunların üçü dahi âfitâbın seyrine tâbilerdir. Ehl-i Hint umumen kebûd-reng olan çiçeğe âfitâb ıtlak derler. Güneşe tapan kavme ıtlakı mevzu'un lehidir.” (Öztürk 2000: 10) şeklinde açıklamalar yapmıştır. Bir diğer Farsça sözlükte de **âftâb-gerdân**, **tohm-ı âftâb-gerdân** (Kantar 2014: 713) şeklinde karşılıklar verilmiştir. Yukarıda belirttiğimiz Arapça ve burada üzerinde durduğumuz Farsça karşılıkların temelinde güneş yatmaktadır. Her iki dilde de “ayçiçeği” kelimesi “güneş” ile karşılanmıştır.

Klasik metinlerde en çok kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler ile Batı dillerinden Türkçeye giren bazı kelimeleri içeren Muallim Nâcî'nin *Lügat-i Nâcî* adlı eserinde ayçiçeği için yukarıda gösterilen Farsça karşılıklarından “âftâb-perest” -güneşe tapan- (Kartal 2009: 20) kelimesi bulunmaktadır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yaptığımız taramada ayçiçeği ilk olarak Hicri 1305 (Miladi 1888) tarihli kayıttta karşımıza çıkmaktadır (BOA. DH. MKT 1470/1). Belgelerde genellikle ayçiçeği yağı veya tohumuyla ilgili ticari işler kayıt altına alınmıştır.

Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkmış olan *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*'nde “ayçiçeği” yer almamaktadır.

Derleme Sözlüğü'nde de “ayçiçeği/ay çiçeği” kelimesi yer almamaktadır; ancak “ayçiçeği” kelimesinin karşılığı olarak onlarca kelime vardır. Bunlar arasında tespit ettiklerimiz şunlardır: “aydın, aydın çiçē, aydın çiçeği, aydın gülü, aygın çiçeği, aygün, aygün aşığ, aygün çiçeği” (DS: 412) / “çiğdem” (DS: 1206) / “çöplöv” (DS: 1290) / “devramel, devranber, devrekamber, devriamber, devrianber” (DS: 1444) / “gune tapan” (DS: 2196) / “günaşığ, günaşıg, günaşık, günburnu, günciçeği, güneaşık, güneşik” (DS: 2224) / “gündöndü, gündeğdu, gündönderen, günebaçan, günebakan, günetapan, güntabak, günyağşalıyan, günyanşalayan, günyavşağ, günyavşalayan” (DS: 2226) / “güneşçiçeği” (DS: 2228) / “simişka” (DS: 3637) / “şakkalgan, şakgalham, şakkalham, şakkalhan” (DS: 3736) / “şemşamer” (DS: 3760) / “vardıyan” (DS: 4091) / “aydede, aydın” (DS: 4433).

Ayçiçeği bitkisinin Türkçe dışındaki dillerde nasıl karşılandığını görmek üzere yaptığımız taramada şu karşılıkları gördük: Latince-**helianthus**, İngilizce-**sunflower**, Almanca-**sonnenblume**, Fransızca-**tournesol**, İspanyolca-**girasol**, Arapça-**abdüşşems** (الشمس), **ibadüşşems**(ع باد الشمس), Rusça-**подсолнечник**, Arnavutça-**luledielli**, Boşnakça-**suncokret**, Bulgarca-**слънчоглед**, Farsça-**afitabgerdan**, Hırvatça-**suncokret**, İsveççe-**solros**, İtalyanca-**girasole**, Macarca-**napraforgó**, Makedonca-**сончоглед**, Moğolca-**Наранцэгийн**, Norveççe-**solsikke**, Romence-**floarea-soarelui**, Sırpça-**сунцокрет (suncokret)**, Ukraynaca-**соняшник**, Yunanca-**ηλιοτρότιο** vb.²

² Burada verilen “ayçiçeği” kelimesinin farklı dillerdeki karşılıkları için Google Translate kullanılmıştır.

Bu adlandırmalarda dikkat çeken özellik, kelime yapısında hep güneşin olmasıdır: Latince-helios, İngilizce-sun, Almanca-son, Fransızca-soleil, İspanyolca-sol, Arapça-şems (شمس), Rusça-солнце, Arnavutça-diell, Boşnakça-sunce, Bulgarca-слънце, Farsça-afitab (آفتاب), Macarca-nap, Moğolca- нар...

Burada kelimenin Ermenicedeki karşılığı üzerinde bir noktaya işaret etmek gerekir. Ermenicede de kelime güneş-արև (arev) kavramı üzerine kurularak արևաժառանգ (arevatsaghik) şeklindedir. Günay Karaağaç'ın *Türkçe Verintiler Sözlüğü* adlı eserinde Ermenicede "ay çiçeyi" (2008: 54) şeklinin de kullanıldığını tespit ettik. Kelimenin yapısı bunun açık bir şekilde Türkçeden Ermeniceye geçmiş bir kelime olduğunu göstermektedir.

2. Ayçiçeği Kelimesinin Türkiye Türkçesi Dışındaki Türk Lehçelerinde Kullanımı

Ayçiçeği bitkisinin Türkiye Türkçesi dışındaki belli başlı Türk lehçelerinde nasıl kullanıldığını görmek için ilgili sözlükleri taradık. Tespit ettiğimiz kelimeler şu şekildedir:

Azerbaycan Türkçesi'nde: *günebağan* (Altaylı 1994: 592).

Türkmen Türkçesi'nde: *günebakar* (Hamzayev 1962: 216).

Kazak Türkçesi'nde: *күнбағар* (*künbağar*), *күнбағыс* (*künbağıs*) (Koç 2003: 258).

Kırgız Türkçesi'nde: *kün karama*, *kün bağış*, *semişke* (*R. Ayçiçeği tohumu*) (Yudahin 1994: 537).

Kazan Tatar Türkçesi'nde: *könbağış*, *aybagar dial* (Ehmetyanov 2014: 43).

Başkurt Türkçesi'nde: *көнбағыш* (*könbağış*) (Agişev 1993: 541).

Yeni Uygur Türkçesi'nde: *Ç. gazir* (Kurban 1995: 132).

Özbek Türkçesi'nde: *кунгабоқар* (*kungäbâqar*) (Akabirav 1981: 405).

"Ayçiçeği" kelimesi için yukarıda tespit ettiğimiz örnekler, görüldüğü üzere, Türk lehçelerinde hemen hemen aynıdır. Aralarındaki farklılıklar, lehçeler arasında temel bir ayrım olan fonetik farklılıklardır. Örnekler genel olarak Türkiye Türkçesinin ağızlarında gördüğümüz karşılıklarla aynıdır. Türk lehçelerinde bu bitkinin yine güneş ile ilişkilendirildiği ve bu çerçevede adlandırıldığı görülmektedir. Bütün Türk lehçelerin-

de de diğer dünya dillerinde olduğu gibi kelimenin yapısında “güneş (kün/kön/gün)” vardır.

Burada farklılık olarak *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*nde kelimenin Çince “gazir” olarak verildiğini kaydetmek isteriz. Ancak 2008 yılında yapılan çağdaş Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesinin karşılaştırıldığı yüksek lisans tezinde de tespit edildiği gibi Yeni Uygur Türkçesi ağızlarında da kelimenin diğer Türk lehçelerinde olduğu gibi “kün (güneş)”le ilgili kullanım şekli vardır; “çikildek: (is.) 1. Çikildek “çekirdek, ayçiçeği, günebakan”...” (İlimli Usul 2008: 157) / “künbakar: (is.) Künbakar “günebakan”, aptapperes.” (İlimli Usul 2008: 381).

Yukarıdaki örnekler içerisinde üzerinde durulması gereken diğer bir kelime, Kazan Tatar Türkçesi ağızlarında yer aldığı kaydıyla verilen “aybagar”dır. Bu kelime de standart Türkiye Türkçesinde yer alan ayçiçeği yapısına benzer olarak güneş yerine ay ile ilişkilendirilmiştir.

3. Ayçiçeği Kelimesinin Yapısı ve İmlası

Toplumlar ve kişiler hayatlarındaki değişikliklere paralel olarak yeni mefhumları, yeni durumları karşılamak için sürekli olarak yeni kelimelere ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaç doğrultusunda dillerin kendi yapısal özelliklerine bağlı olarak kendine has kelime türetme yolları bulunur.

Türkçede de dilde yeni mefhumları karşılamanın çeşitli yolları vardır. İlki mevcut köklere yapım ekleri getirmek suretiyle yeni kelime gövdeleri oluşturmak, ikincisi kelime gruplarına başvurarak yeni gövdeler oluşturmak, üçüncüsü yabancı bir dilden olduğu gibi almaktır (Ergin 1993: 139). Türkçenin doğal kelime yapma yolu kök ve eklerin bir araya getirilmesi ile oluşturulan gövde teşkilidir. Ancak iki veya daha çok kelimenin yeni bir kavramı karşılamak üzere bir araya getirilmesi ile oluşturulan birleşik kelimelerin sayısı da az değildir. Türkçe söz varlığı içerisinde eklerle türetilmiş kelimelerden sonra en çok karşılaşılan kelime türü, dilde mevcut kelimelerin birleştirilmesiyle elde edilenlerdir.

Birleşik kelime yapısında meydana getirilen şu kelimeler “aslanağzı, devetabanı, keçiboynuzu, kuşburnu vb.” konunun anlaşılabilmesi noktasında güzel birer örnektir. Kendi anlamlarıyla halen kullanılmakta olan iki farklı kelime birleşerek, her iki kelimeyle az ya da çok ilişkili yeni bir mefhumu karşılamak üzere kullanılmışlardır. Bu birleştirmede benzetme yoluyla ilk anlamlarını kaybettiklerinden bitişik yazılmışlardır. İncelememizde üzerinde durduğumuz “ayçiçeği” kelimesi de bu yapıda oluştu-

rulmuş bir birleşik kelimedir. Yapı bakımından, kelime grubu olarak da isim tamlaması yapısındadır.

Birleşik kelimelerin yazımı konusunda bir birlikten söz etmek mümkün değildir. Türk Dil Kurumu'nun 2012 yılında yayımlanmış olduğu *Yazım Kılavuzu*'nda birleşik kelimelerin yazımı ile ilgili 32 ana madde ve yaklaşık bir o kadar da alt madde bulunmaktadır (2012: 18-24). Bu kadar çok kuralın bulunması birleşik kelimelerin yazımı noktasında bir karışıklığa yol açmaktadır. Hatta dönem dönem bu kelimelerin yazımında farklı kurallar belirlendiği de görülmüştür. Bu karışıklık, ele aldığımız “ayçiçeği” kelimesi için de söz konusudur. İncelediğimiz kaynaklarda “ayçiçeği” kelimesiyle, bazen bitişik olarak “ayçiçeği” bazen de ayrı olarak “ay çiçeği” şeklinde karşılaştık. *Yazım Kılavuzu*'na göre kelimenin doğru yazılış biçimi “ayçiçeği” şeklinde bitişiktir.

Birleşik kelimelerin meydana getirilmesi sırasında kelimelerden biri veya her ikisinin gerçek anlamı kaybolabilir. Yani bir anlam kayması görülebilir. Birleşik kelime olarak kelime yapımı sırasında dikkat edilen bir diğer nokta, yeni kavram oluşturulurken benzeme özelliğinden yararlanılmasıdır. Şekil itibarıyla aslan ağzına benzeten bitkinin “aslanagzı” şeklinde adlandırılması gibi. Ayçiçeğinde ise anlam açısından ters bir ilişki mevcuttur. Günün her anı güneşi takip eden, şekil olarak güneşe benzeyen bu bitki, adlandırılma sırasında ay ile ilişkilendirilmiştir.

4. Sonuç

Ayçiçeği, Köktürk, Uygur, Karahan, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay gibi tarihî Türk lehçeleri eserlerinde tespit edilememiştir. Tarihî sözlüklerimiz içerisinde ilk olarak 19. yüzyılın ilk yarısında tespit edilebilmiş, ardından hazırlanmış olan Türkiye Türkçesi sözlüklerinde de genellikle yer almıştır. Ancak şu bir gerçektir ki esas olarak bu bitki, ayçiçeğinden çok *günebakan*, *gündöndü*, *günaşığı* gibi karşılıklarla bilinmiştir.

Yeryüzünde konuşulan dillerin hemen hemen hepsinde kelimenin adlandırılmasında güneş ana rolü üstlenmiştir. Bunda bu bitkinin çiçek şeklini aldıktan sonra hep güneşi takip etmesi, onunla birlikte aynı yönde hareket etmesi ve şekil olarak da güneşe benzemesi ana etkenlerdir. Nitekim Türk lehçelerinde de adlandırmalar güneş üzerinden yapılmıştır. *Ayçiçeği* adlandırılması yapılırken bazı kelimelerde olduğu gibi başka bir dilden çeviri yoluyla da aktarılmış olabileceği akla gelebilir. Ancak baktığımız hiçbir dilde “ay” ile kurulmuş bir adlandırma mevcut değildir.

Türk lehçelerinde ayçiçeği kelimesinin karşılığı olarak kullanılan bütün kelimeler güneş (kүн/gün) ile bağlantılıdır. Sadece Kazan Tatar

Türkçesi ağızlarında “aybagar” şeklinde ay ile kurulmuş bir birleşik kelime görülmektedir.

Türkiye Türkçesi yazı dilinde bitki, ay ile ilişkilendirilmiştir. Ağızlarda bu kelime yer almamıştır. Ayçiçeği, Türkiye Türkçesi dışında Ermeniceye de verinti bir kelime olarak Türkçeden geçmiştir. Bu bitkinin bütün dünya dillerinin aksine niçin güneş yerine ay ile ilişkilendirildiği konusunda kesin bir tespit yapmak gerçekten çok zordur. Çünkü kelimenin ağızlardaki şekli de güneş üzerine kurulmuştur.

Bu noktada kelimenin yapısıyla ilgili olarak şunları sıralayabiliriz:

1. Türkçe ilk sözlükte *ayçiçeği* kelimesinin karşılığı olarak “çiçeği çok iri, tabak şeklinde ve sarı renkte olan... bitki” açıklaması yer almaktaydı. Burada bitkinin iri ve yuvarlak şekline dikkat çekilmektedir. Bu tezimizi desteklemek üzere bu açıklamanın yanına *aya* kelimesi ile ilgili birkaç tespiti eklemek gerekmektedir.

*Tarama Sözlüğü*nde “aya: 1. Avuç, 2. Terazi kefesi” şeklinde verilmektedir. Terazi kefesi de ayçiçeği büyüklüğünde yuvarlak bir şekildir. Bu iki bilgiyi birleştirerek ayçiçeğinin farklı bir bakış açısıyla “aya” (terazi kefesi/tabak/yuvarlak) + “çiçeği” tarzında yapılmış olma ihtimalini akla getirmektedir. Ancak bunu destekleyecek yazılı bir kaynak şimdilik elimizde bulunmamaktadır.

Yuvarlak şekilli olmak bakımından *ay* ve *kün (gün)* benzerdir. Aynı zamanda her ikisi de insanlar için ışık kaynağıdır. İşte bu noktada özellikle ağızlardaki örneklerden de hareketle bitkinin adlandırılmasında *ay* ve *kün (gün)* kelimelerinin ayırt edilmeden kullanıldığı düşünülebilir.

2. Bunun yanında ağızlarda yer alan “aydın, aydın çiçē, aydın çiçeği, aydın gülü, aygın çiçeği, aygün, aygün aşığı, aygün çiçeği” gibi kullanımlardan eksilme sonucu ortaya çıkmış olabileceği ihtimali de mevcuttur.

3. Yukarıda ifade ettiklerimizi yazılı kaynaklardan destekleyemediğimiz noktada, kelimenin bugünkü yazı dilindeki karşılığını esas alarak “ay”+“çiçeği” şeklinde bir belirtisiz isim tamlaması yapısında olduğunu ifade edebiliriz.

Son olarak diyebiliriz ki bütün dünyada güneş çiçeği olarak bilinen bitki, sadece Türkiye Türkçesinin yazı dilinde ortaya çıkmış bir karşılıkla *ayçiçeği*dir.

KAYNAKÇA

- AGİŞEV, İ. M.-BİİŞEV, E. F. vd. (1993), *Başkort Têlênêñ Hüzlêgê*: İke Tomda/Rossiya Fenner Akademiyahı, Russkiy Yazık, Meskev.
- AKABİRRAV, S. F.-ALIQULAV T. A. vd. (1981), *Özbek Tilining İzahli Lugati*, C.I, Moskva.
- ALKAYIŞ, M. Fatih (2007), *Türkiye Türkçesinde Bitki Adları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Ü, Sosyal Bilimler Ens., Kayseri 2007.
- ALTAYLI, Seyfettin (1994), *Azerbaycan Türkçesi Sözlüğü I*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul.
- BASKAKOV, N. A.-TOŞÇAKOVA, T. M. (1947), *Oyortsko-Russkiy Slovar*, Moskva.
- BAYRAK, Özlem (2005), *Tarihî Türk Lehçelerinde Bitki İsimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Ü, Sosyal Bilimler Ens., Ankara.
- BAYTOP, Turhan (1997), *Türkçe Bitki Adları Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, Great Britain.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- EFE, Kürşat (2012), *Türkiye Türkçesi Ağızlarında Bitki ve Hayvan isimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Ü, Sosyal Bilimler Ens., Ankara.
- EHMETİYANOV, Rifkat-MÖHEMMETDİNOV, Rafael vd. (2014), *Türkçe-Tatarca Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara.
- ERGİN, Muharrem (1993), *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak Yay., İstanbul.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki (1995), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yay., İstanbul.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü: (tarihî-yaşayan Türk lehçeleri (şivele-*

ri/dilleri), Anadolu Ağzları ve Altay dilleri ile karşılaştırmalı): (etimolojik sözlük denemesi), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

- HAMZAYEV, M. Y.-ALTAYEV S. (1962) *Türkmen Dilinin Sözlüğü*, Türkmenistan SSR İlimler Akademiyasının Neşriyatı, Aşgabat.
- İLİMLİ USUL, Dilber (2008), *Çağdaş Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki Ortak Kelimelerin Fonetik ve Morfolojik Bakımdan İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Ü., Sosyal Bilimler Ens., Kayseri.
- İmlâ Lûgati (1928), Dil Encümeni (komisyon), İstanbul Devlet Matbaası, İstanbul.
- KANAR, Mehmet (2014), *Farsça-Türkçe, Türkçe-Farsça Sözlük*, Say Yay., İstanbul.
- KARAAĞAÇ, Günay (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- KARTAL, Ahmet (2009), Muallim Nâcî, *Lûgat-i Nâcî*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- KIRKKILIÇ, H. Ahmet (1999), Şeyhülislâm Mehmet Esad Efendi, *Lehçetü'l-Lûgat*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- KOÇ, Kenan-BAYNİYAZOV, Ayabek vd. (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara.
- KURBAN, İklil (1995), Emir Necipoviç Necip, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- M. Bahaeddin (1997), *Yeni Türkçe Lûgat*, Akçağ Yay., Ankara.
- ÖZTÜRK, Mürsel-ÖRS, Derya (2000), Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.
- SEVORTYAN, E. V. (1974), *Etimoloğiceskiy Slovar Tyurkskiñ Yazıkov*, Nauka, Moskva.
- ŞEMSETTİN SAMİ (1317), *Kâmûs-ı Türkî*, İkdam Matbaası, Dersâadet.
- TİETZE, Andreas (2002), *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lûgati*, Birinci Cilt A-E, Simurg Yay., İstanbul.
- TOPARLI, Recep (2000), Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

TUNCER, Harun (2014), Ahterî Mustafa Efendi, *Ahterî-i Kebîr*, Nadir Eserler Kitaplığı, İstanbul.

Türkçe Sözlük (2005), Komisyon, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

Türkçe Sözlük I (1944), Cumhuriyet Basımevi, İstanbul.

Türkiye’de Halk ağzından Derleme Sözlüğü (1993), XII Cilt, Komisyon, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

Yazım Kılavuzu (2012), Komisyon, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

YUDAHİN, K. K. (1994), *Kırgız Sözlüğü I-II*, (Çev. Abdullah Taymas), Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.